

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

Ставицький Олег Миколайович

УДК 37.034:355.232.6:351.746.1 (043.3)

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО
ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Старобільськ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Наукові консультанти: доктор педагогічних наук, професор **Іщенко Дмитро Васильович**, Науково-дослідний інститут Державної прикордонної служби України, головний науковий співробітник;

доктор педагогічних наук, професор;

Грязнов Ігор Олександрович, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, начальник докторантури.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України **Бутенко Володимир Григорович**, Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України, професор кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін;

доктор педагогічних наук, професор **Артюшин Георгій Михайлович**, Національна академія Служби безпеки України, Навчально-науковий інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів Служби безпеки України, завідувач спеціальної кафедри;

доктор педагогічних наук, доцент **Сопівник Ірина Віталіївна**, Національний університет біоресурсів та природокористування України, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті.

Захист відбудеться 18 грудня 2015 року о 08.30 годині на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» у ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» за адресою: 84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка 19, ауд. 201.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Автореферат розісланий 17 листопада 2015 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Г. П. Щука

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Трансформаційні зміни в Україні, пов'язані з її модернізацією в контексті стратегічного курсу на євроінтеграцію, стосуються усіх сфер функціонування держави та життя суспільства. Не є винятком і сфера безпеки державного кордону, ефективний розвиток якої залежить від рівня її кадрового забезпечення фахівцями нової генерації, здатними до вирішення складних професійних ситуацій в умовах протидії сучасним викликам та загрозам національним інтересам країни. Це обумовлює нагальну потребу в удосконаленні системи професійного виховання різних категорій фахівців правоохоронних органів, зокрема майбутніх офіцерів-прикордонників.

Різні аспекти професійного виховання активно досліджує багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, функції виховання в освітньому процесі вищого навчального закладу (далі ВНЗ) розглядали І. Бех, В. Бутенко, І. Сопівник, в історичному плані філософію виховання досліджував Л. Ваховський, а окремі аспекти організації професійного виховання офіцерів-прикордонників – А. Галімов, М. Кабачинський.

Обґрунтуванню сучасних вимог до професійної підготовки офіцерського складу присвячені дослідження науковців Є. Потапчука, С. Полторака, В. Полюка, О. Сафіна, І. Томківа, О. Торічного та інших. У роботах Г. Артюшина, О. Багаса, М. Видиша, В. Давидова, В. Зеленого, І. Когана, С. Середенка проаналізовано шляхи вдосконалення навчання та виховання у вищому військовому навчальному закладі (далі ВВНЗ), розкрито питання моральної та правової відповідальності майбутніх офіцерів, їх свідомості та дисципліни. Дослідженню сутності професійного становлення курсантів присвячено роботи І. Біочинського, В. Бондара, В. Гаврищука, П. Дзюби, М. Мацишина, В. Шатух та ін.

Професійну культуру майбутніх офіцерів правоохоронних структур та її компоненти розглядали у своїх працях Ю. Балашова, Т. Гороховська, Т. Івашкова, С. Крук, Ю. Кудінов, Н. Мороз, І. Почечалін, С. Сливка, С. Шумовецька, Т. Щеголева та ін.

Тривалий час першочергове значення у педагогічній науці має тема виховання особистості офіцера-прикордонника, свідченням чого є наукові здобутки таких учених, як В. Балашов, Л. Боровик, О. Вальчук, І. Грязнов, В. Давидов, О. Діденко, Д. Іщенко, А. Катковський, В. Кельбя, В. Кікоть, Д. Коцеруба, В. Мірошніченко, І. Новак, Б. Олексієнко, В. Олейніков, В. Райко, В. Сальніков, Н. Силкін, А. Столяренко, О. Торічний, В. Чернявський, В. Царенко, В. Якунін.

Загалом за результатами аналізу наукових праць встановлено, що в дослідженнях, які присвячені вихованню майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки, значна увага приділяється особистісному чиннику, пов'язаному з такими якісними характеристиками діяльності фахівця як особиста відповідальність та особистісний вибір в умовах недостатнього матеріального забезпечення оперативно-службових та службово-бойових завдань на державному кордоні, різкого загострення воєнно-політичної, оперативної та криміногенної обстановки в контрольованих прикордонних районах.

Незважаючи на помітну в наукових працях вагомість не тільки загального виховання особистості, але й формування її професійної самосвідомості, саморегуляції, ставлення до професії та до себе як представника визначеної сфери діяльності, проблематику професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників вивчено недостатньо і фактично немає системних досліджень у цій сфері. Потребує уточнення власне термін «професійне виховання», який не набув достатньо широкого поширення в педагогічних дослідженнях, присвячених питанням удосконалення професійної освіти в Державній прикордонній службі України (далі ДПСУ) як правоохоронного органу спеціального призначення. Свідченням термінологічної невизначеності є використання в науковому дискурсі таких понять, як «виховання особистості військовослужбовців (курсантів)», «формування професійно-важливих якостей», «робота з персоналом» тощо.

Досвід професійного виховання прикордонників, який набуто в радянську добу та пострадянський період діяльності Прикордонних військ України, не завжди є відповідним в сучасних умовах унаслідок низки об'єктивних і суб'єктивних причин. Демонтаж комуністичної системи спричинив деконструкцію її панівної ідеології, а отже, й обумовлює необхідність перегляду теоретико-методологічних засад такого досвіду. Суттєво змінилися звичні форми та методи виховання персоналу ДПСУ в умовах його професійної підготовки, зокрема в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (далі НАДПСУ). Однак як серед керівного, так і науково-педагогічного складу Академії поки що не склалося достатнього чіткого наукового погляду на сутність, зміст, організацію та методику професійного виховання курсантів. Це стало причиною серйозних труднощів у повсякденній практиці оперативно-службової та службово-бойової діяльності офіцерів-прикордонників.

З урахуванням об'єктивних потреб суспільства, вимог держави щодо професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників та стану його теорії і практики можна виокремити *суперечності*, розв'язання яких вимагає цілеспрямованого дослідження:

між вимогами держави і суспільства щодо створення ефективної системи підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері охорони та захисту держаного кордону у ВВНЗ і недостатньою розробленістю теоретичних і методичних засад, що обумовлюють її функціонування;

між необхідністю професійної спрямованості виховання курсантів та недостатньою орієнтацією освітнього процесу на формування системи цінностей, самосвідомості та виховання професійно-важливих якостей особистості офіцера-прикордонника;

між значним виховним потенціалом, закладеним у змісті професійно орієнтованих навчальних дисциплін, і недостатнім усвідомленням керівним та науково-педагогічним складом необхідності його використання на практиці;

між необхідністю професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах відповідної педагогічної концепції та системи і недостатністю у сучасній вітчизняній військовій педагогіці фундаментальних праць, які б розкривали положення системного підходу щодо зазначеної проблеми;

між вимогами нормативної визначеності та єдиноначальності, що властиві усім видам життєдіяльності у підрозділах правоохоронних органів спеціального призначення, та необхідністю запровадження особистісно зорієнтованого виховання (як провідної тенденції освітнього процесу);

між змістом освітньої діяльності (у тому числі й професійного виховання), в яку залучені курсанти впродовж усіх років навчання у ВВНЗ, та змістом реальної оперативно-службової та службово-бойової діяльності органів і підрозділів охорони державного кордону ДПСУ.

Теоретична і практична значущість проблеми, її актуальність та недостатня методична розробленість обумовили вибір теми дослідження: **«Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукової та науково-технічної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького в межах науково-дослідних робіт: «Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників» (шифр 212-0026 I) і «Розробка методичного забезпечення системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників» (шифр 214-0141 I).

Тему дисертації затверджено у вченій раді Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (протокол № 2 від 21.09.2010) та узгоджено у раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 9 від 21.12.2010).

Мета дослідження – на основі наукового аналізу проблеми професійного виховання військовослужбовців визначити теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, дослідити практику професійного виховання у ДПСУ, розробити педагогічну систему професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах НАДПСУ.

Об'єкт дослідження – професійне виховання як педагогічний процес і система в умовах вищого навчального закладу ДПСУ.

Предмет дослідження – теоретичні й методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах освітнього процесу НАДПСУ.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що системна організація професійного виховання у НАДПСУ як невід'ємна складова професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників дозволяє формувати такі внутрішні регулятори поведінки і діяльності людини, що підвищують ефективність освітньої, службової та професійної діяльності за рахунок посилення мотивації і покращення життєвих перспектив на основі адекватного образу професійної діяльності й оцінки власної придатності до неї. Професійне виховання у ВВНЗ, як складна багаторівнева система, в яку включені суб'єкти з різноспрямованою мотивацією, потребує її організації на єдиній методологічній і концептуальній основі.

Часткові гіпотези ґрунтуються на припущенні, що професійне виховання буде сприяти формуванню особистісних і суб'єктних регуляторів професійного розвитку і саморозвитку курсантів за таких умов:

наявності педагогічної системи професійного виховання у навчальному закладі, яку організовано як цілісний виховний простір, суб'єкти і структури якого поєднані визначеною методологією, принципами і наступністю;

організації професійного виховання відповідно до закономірностей формування суб'єктних і особистісних якостей курсанта на різних етапах його професійного становлення, а також з урахуванням індивідуальних особливостей адаптації й освоєння обраної професії;

визначення змісту професійного виховання на основі формування у курсантів адекватного образу професії й образу професіонала, позитивного ставлення до професійного співтовариства, орієнтації на визначений спосіб життя, розвитку професійної самосвідомості й самооцінки з урахуванням адаптації до умов служби і професійних здібностей курсантів;

наступності змісту професійного виховання в процесі навчальної, службової та позаслужбової діяльності курсантів у ВВНЗ, яка буде заснована на виокремленні ключових професійних компетенцій, що інтегрально відображають вимоги та складні й динамічні умови професійної діяльності офіцерів-прикордонників;

розвитку професійної самосвідомості курсантів, підвищення рівня її сформованості (образ Я, Я-концепція) на основі аксіологічної діяльності та посиленої педагогічної уваги суб'єктів професійного виховання;

розширення критеріїв атестації курсантів з урахуванням характеристик, важливих не тільки для учня (дисциплінованість та успішність навчання), але й для ініціативного і відповідального професіонала.

Відповідно до мети й гіпотези визначено **завдання дослідження:**

1. Виявити сучасні тенденції виховного процесу у вищій військовій освіті й обґрунтувати можливості їх реалізації в НАДПСУ.

2. Провести теоретичний аналіз категорії професійного виховання, його змісту і методів в умовах освітнього процесу НАДПСУ.

3. Дослідити методи педагогічної діагностики, що визначають ефективність професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у НАДПСУ.

4. Розробити та науково обґрунтувати концептуальні основи та педагогічну систему професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у освітньому процесі НАДПСУ.

5. Визначити психолого-педагогічні умови, критерії та показники ефективності професійного виховання курсантів у НАДПСУ.

6. Розробити науково-методичне забезпечення педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

7. Експериментально перевірити ефективність функціонування запропонованої педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Концепція дослідження. Мета роботи, її науково-теоретичні засади, специфіка діяльності офіцерів-прикордонників та освітнього процесу їх

підготовки у НАДПСУ зумовлюють визначення концептуальних положень та складаються з трьох взаємопов'язаних концептів: методологічного, теоретичного та технологічного.

Методологічний концепт відображає взаємодію і взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми, застосованих під час дослідження йдеться про такі підходи:

особистісно зорієнтований – визначає необхідність урахування індивідуальних особливостей кожного курсанта, створення можливостей для його самореалізації у професійній діяльності;

системний – дає можливість розглядати процес професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників із позиції цілісності, взаємозбагачення і взаємозумовленості його компонентів, виявити структуру цього процесу, особливості його організації (спрямованість на якісні та кількісні характеристики), основні механізми управління ним;

функціональний – передбачає визначення функцій професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників і практичне їх забезпечення в освітньому процесі ВВНЗ.

Теоретичний концепт дозволяє визначити систему вихідних ідей, параметрів, дефініцій, які необхідні для розуміння сутності досліджуваного процесу, наукового опису фактів, їх аналізу, узагальнення і синтезу, містить наукове обґрунтування системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. Теоретичними основами концепції дослідження є: сукупність історико-філософських і психолого-педагогічних знань, необхідних для системного вивчення та вирішення суспільних і військово-педагогічних проблем; мета; методологічні принципи, які є підґрунтям для конструювання змісту, вибору форм і методів та функцій професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Технологічний концепт передбачає:

розробку діагностичного інструментарію для оцінювання ефективності професійного виховання;

визначення критеріїв, показників та рівнів, що характеризують ефективність професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників;

опрацювання та експериментальну перевірку педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Застосування зазначених концептуальних підходів дає можливість розглядати професійне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників як систему науково обґрунтованих педагогічних дій та заходів у освітньому процесі ВВНЗ, який спрямований на формування системи цінностей і самосвідомості курсанта як суб'єкта професійної діяльності та побудований з урахуванням специфіки оперативно-службової діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія пізнання та діалектичні принципи взаємозв'язку явищ і процесів, неперервності розвитку, цілісності; філософські закони єдності теорії й практики, єдності діяльності, свідомості й активності особистості; методологічні положення про об'єктивність, системність, усебічність вивчення явищ і процесів професійного виховання;

психолого-педагогічні положення про професію, людину, особистість, її призначення у суспільстві; ідеї сучасної науки про сутність освітнього процесу як специфічної форми суспільної діяльності; положення про професійне виховання як складову освітнього процесу вищого навчального закладу; положення вітчизняної військово-педагогічної та психологічної науки стосовно вимог до рівня професіоналізму майбутніх офіцерів-прикордонників.

Теоретичну основу дослідження становлять теоретичні положення про національне виховання особистості (І. Бех, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Пометун, М. Сметанський, М. Фіцула, Г. Шевченко); методологічні положення про функціонування вищої освіти (В. Безпалько, Л. Ваховський, Ю. Васильєв, В. Маслов, Є. Хриков); положення про психологічні механізми розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Є. Потапчук, К. Роджерс, О. Сафін, М. Томчук, В. Шевченко); положення і висновки вчених щодо ролі діяльності у формуванні особистості (О. Асмолов, Г. Балл, Л. Божович, Г. Костюк); ідеї гуманістичної філософії освіти (Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Бойко, Г. Ващенко, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Сухомлинський); ідеї української етнопедагогіки (О. Духнович, Ю. Красильник, М. Стельмахович, К. Ушинський); фундаментальні філософські, психологічні та педагогічні ідеї про розвиток особистості у процесі діяльності та спілкування (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн); теоретичні основи системного підходу до виховання (В. Афанасьєв, В. Беспалько, Т. Ільїна, А. Лігоцький, М. Поташнік, Л. Романишина, В. Тесленко,); військово-педагогічна теорія та практика виховання офіцерських кадрів (В. Бутенко, А. Галімов, І. Грязнов, О. Діденко, Д. Іщенко, М. Нещадим, В. Мірошніченко, В. Райко, В. Синьов); дослідження щодо військово-педагогічних систем, з'ясування їхньої сутності та змісту (О. Барабанщиков, П. Городов, І. Грязнов, С. Кубіцький, В. Райко).

На різних етапах наукового пошуку було враховано положення концепції безперервної і цілісної професійної підготовки кадрів у ВВНЗ, Конституції України, законів України, Воєнної доктрини України, Стратегії розвитку ДПСУ, статутів Збройних сил України, Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Концепції виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України, директивних документів Адміністрації ДПСУ щодо організації освітнього процесу в НАДПСУ.

На основі теоретико-методологічних положень сформовано та обґрунтовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, визначено провідні ідеї і методи їх теоретичного обґрунтування, наукового аналізу фактів і явищ педагогічної дійсності, узагальнення, систематизації, теоретичної інтерпретації зв'язків між компонентами, експериментальної перевірки, оцінки ефективності функціонування педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

На різних етапах наукового пошуку використано такі **методи дослідження**:

теоретичні: аналіз психолого-педагогічної літератури, систематизація, порівняння, узагальнення для з'ясування стану розробленості проблеми на теоретичному рівні та конкретизації змісту базових понять дослідження, визначення його концептуальних засад; метод порівняння зарубіжного та

вітчизняного досвіду професійного виховання військовослужбовців; вивчення досвіду професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників для з'ясування його стану у військово-педагогічній практиці; теоретичне моделювання, узагальнення та систематизація для обґрунтування системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників;

емпіричні: діагностичні (анкетування, експертне оцінювання, тестування, інтерв'ювання, самооцінювання), обсерваційні (включене та опосередковане спостереження) для визначення рівнів професійної вихованості курсантів, вивчення чинників, які впливають на професійне виховання курсантів-прикордонників; педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників;

статистичні: для кількісної та якісної обробки експериментальних даних, встановлення залежностей між досліджуваними явищами та процесами (розрахунок основних числових характеристик випадкових величин, застосування коефіцієнта конкордації для оцінки узгодженості висновків експертів, використання U-критерію Манна-Уїтні та W-статистики Вілкоксона для оцінки статистичної значущості розбіжностей результатів професійного виховання у контрольній та експериментальній групі під час педагогічного експерименту).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у визначенні й обґрунтуванні теоретичних і методичних засад професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме:

уперше: розроблено концептуальні основи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, які враховують специфіку освітньої діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах ВВНЗ (інтеграція курсантів в службову діяльність; адаптація до умов служби, формування образу професії прикордонника, самооцінка придатності до неї, урахування вимог конкретної діяльності офіцера підрозділу охорони кордону у різних сферах оперативно-службової діяльності, цілеспрямована психолого-педагогічна підготовка для формування образу професії і професіонала, виокремлення у штатному складі ВВНЗ відповідних фахівців, що займаються виховною діяльністю); положення системного, особистісно-зорієнтованого та функціонального підходів; поетапний характер процесу професійного виховання; нерозривність професійного виховання зі службовою діяльністю курсантів;

обґрунтовано педагогічну систему професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, компонентами якої є: концептуальна частина (мета, зміст, принципи, функції), процесуальна частина (етапи професійного виховання, об'єкти-суб'єкти професійного виховання, зв'язки між компонентами), методичне забезпечення (напрями, форми, методи професійного виховання, оцінка та корекція результатів); визначено напрями методичного забезпечення як практичної складової педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників (розвиток професійної і громадянської самосвідомості майбутніх офіцерів-прикордонників; виховання інтересу до професії і поваги до її представників; формування дисциплінованості та відповідального ставлення до справи, розвиток організаторських і лідерських якостей курсантів, надання допомоги в самопізнанні й вирішенні проблем соціально-професійного розвитку;

підвищення культурного рівня курсантів). Ці напрями роботи відображають найважливіші завдання виховання персоналу ДПСУ і дозволяють сформувати професійно важливі якості майбутніх офіцерів-прикордонників з урахуванням діагностичних даних про їх індивідуальні особливості, запити і проблеми соціально-професійного розвитку, а також особливостей згуртування персоналу (ідеєю якості професійної освіти та виховання, дисципліни й відповідальності як найважливіших якостей фахівця).

удосконалено: класифікацію принципів, критерії (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний), показники і рівні (дуже високий, високий, середній, низький) професійної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників; понятійно-термінологічний апарат, який характеризує предметне поле дослідження (професіоналізм, професійне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, професійне становлення, професійний розвиток, формування професійно важливих якостей у системі професійної освіти прикордонників);

набули подальшого розвитку: наукові уявлення про сутність процесу професійного виховання, зокрема доповнено й актуалізовано умови і вимоги до ефективного професійного виховання на різних рівнях його організації і функціонування; форми і методи, які забезпечують ефективність професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в трансформації вихідних теоретичних положень і висновків дослідження у площину практичної діяльності, зокрема: в упровадженні розробленої системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників в освітній процес НАДПСУ. Запропоновану педагогічну систему професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників можна використати для модернізації структури, функцій, змісту та форм підготовки у вітчизняних ВНЗ правоохоронних органів спеціального призначення; при розробці та впровадженні комплексу методичних матеріалів для створення й забезпечення функціонування системи професійного виховання (керівному складу ВНЗ – для прийняття управлінських рішень, науково-педагогічному складу професійно зорієнтованих кафедр – для формування уявлень курсантів про майбутню професійну діяльність і вимоги до спеціаліста, курсантам – для формування системи цінностей, свідомості, самосвідомості та професійно-важливих якостей), в системі занять для науково-педагогічного складу на різних рівнях: при організації постійного семінару «Кадровий менеджмент та корпоративна культура», менеджерського курсу підвищення кваліфікації керівного складу Державної прикордонної служби України (для керівного та науково-педагогічного складу ВНЗ).

Висновки й положення дисертаційної роботи можуть слугувати підґрунтям для більш глибокого системного осмислення проблем підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, для подальших наукових розробок у цьому напрямі та інших галузях професійної освіти. Результати дослідження можуть бути використані в практиці освітньої діяльності вищих навчальних закладів правоохоронних органів та військових формувань різного рівня акредитації, які здійснюють підготовку майбутніх офіцерів; у процесі підготовки кадрів у системі вищої професійної й післядипломної освіти.

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (акт реалізації від 25.11.2014), Національного університету оборони України імені І. Черняхівського, м. Київ (акт реалізації від 28.07.2014), Національної академії Національної гвардії України, м. Харків (акт реалізації від 15.09.2014), Військової академії, м. Одеса (акт реалізації від 16.07.2014) та наукову діяльність Науково-дослідного інституту Державної прикордонної служби України (акт реалізації від 15.07.2014).

Особистий внесок здобувача. Усі подані у дисертації результати автор отримав особисто. У статті [4] розкрито значення основних цінностей суспільства для виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. У статті [6] внесок автора полягає у визначенні структури особистості офіцера-прикордонника, у статті [7] – у визначенні чинників, що обумовлюють актуальність професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, суперечностей, які притаманні цьому процесу, та розкритті сутності проблеми організації системи професійного виховання. У статті [8] автор визначає основні характеристики та провідні концепції розвитку процесу виховання, зокрема особистісно-зорієнтованого та компетентнісного підходів до професійного виховання. У статті [11] розкрито особливості професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у освітньому процесі НАДПСУ при вивченні ними основних професійно-орієнтованих дисциплін. У статті [14] визначено критерії та показники професійної вихованості курсантів-прикордонників, у статті [15] – методи досягнення виховних цілей знання з тактики прикордонної служби. У статті [21] внесок автора полягає в окресленні загальних підходів до проблеми виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. У статті [22] автор визначив психологічну сутність та структуру професійного виховання як педагогічного процесу, у статті [24] – значення фізичного вдосконалення в процесі виховання курсантів. У статті [26] дисертант охарактеризував основні підходи до побудови моделі офіцера-прикордонника в умовах сучасної базової вищої освіти, яка спирається на чотири підструктури особистості. У статті [27] внесок автора полягає у визначенні змісту та ролі «образу професії» у процесі професійного становлення майбутніх офіцерів-прикордонників, а також інтерпретації результатів педагогічного експерименту, у статті [29] – в розробці методів виховуючого навчання при викладанні професійно-орієнтованих начальних дисциплін. У статті [37] автор конкретизував зміст методичної роботи з керівним складом факультету та науково-педагогічним складом кафедр під час формульовального експерименту.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати дослідження обговорено на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Теория и практика охраны границ государств – участников СНГ: история и современность» (Казахстан, 2012); «Інтегроване управління кордонами. Теорія і практика» (Хмельницький, 2013); «Роль военной науки в обеспечении безопасности государства» (Казахстан, 2013); *всеукраїнських* – «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2011, 2013, 2014); «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних

зкладів МВС України» (Харків, 2011, 2013); «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України» (Харків, 2012); «Прикордонна служба в Україні: історія, сучасність і перспективи розвитку» (Хмельницький, 2011); «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях» (Київ, 2011).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації відображено у 43 наукових та науково-методичних працях, а саме: в 1 монографії, 31 статті у наукових фахових виданнях України та інших держав у галузі педагогіки, 11 публікаціях у збірниках матеріалів конференцій.

Кандидатську дисертацію на тему «Методика оцінки ефективності службово-бойової діяльності військ напряму Прикордонних військ України» за спеціальністю 21.01.04 – тактика було захищено у 1999 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 461 найменування та 19 додатків на 142 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 528 сторінок. Обсяг основного тексту становить 330 сторінок. Робота містить 21 таблицю і 5 рисунків на 16 сторінках (з них 2 рисунки на одну сторінку).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – *«Професійне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників як педагогічна проблема»* – здійснено аналіз проблеми професійного виховання в історії педагогічної науки; виявлено сучасні тенденції розвитку процесу виховання та проблеми формування особистості фахівця в умовах освітнього процесу ВВНЗ; проаналізовано нормативно-правові документи, що визначають організацію і завдання виховання.

Проведений історіографічний аналіз наукової літератури засвідчив, що з розвитком суспільства трактування понять «виховання», «виховний процес» змінювалося. Наразі науковці виокремлюють п'ять рівнів розгляду виховного процесу: соціетарний (трансляція від покоління до покоління створюваної суспільством культури), інституційний (процес, обмежений рамками тих установ, організацій, які спеціально створюються для здійснення виховного впливу), соціально-психологічний (суб'єктом педагогічного впливу є неінституційні соціальні групи, зокрема асоціації, кооперативи, корпорації, колективи, а об'єктом – члени цих груп), міжособистісний (відображає практику міжособистісної взаємодії) та інтраперсональний (суб'єктом і об'єктом педагогічного впливу є сам індивідуум).

Термін «професійне виховання» стосовно процесу підготовки військовослужбовців та персоналу правоохоронних органів почали активно використовувати лише у другій половині минулого століття. До цього часу дослідження проблем професійного виховання обмежувалося, як правило, системою професійно-технічної освіти (роботи А. Веселова, А. Дворовенка). З часом, з пришвидшенням соціально-економічного розвитку держави у всіх галузях господарства зростає потреба у висококваліфікованих фахівцях, з'являються й дослідження, присвячені організації професійного виховання у вищій школі.

Насамперед дослідники звертали увагу на питання професійного виховання майбутніх педагогів (С. Даньшева, Н. Кузьміна тощо). Правда, виховання майбутніх фахівців тісно пов'язували з панівною ідеологією, тому висновки й узагальнення, зроблені в більшості досліджень, були надзвичайно політизованими, тенденційними й недостатньо об'єктивними.

Із середини 90-х років ХХ століття проблему виховання вивчали в аспекті підготовки співробітників правоохоронних органів. Виявлено, що науковці зосереджувалися переважно на питаннях, пов'язаних з організацією виховання, підготовки курсантів до виховної діяльності (А. Галімов, Д. Коцеруба, В. Синьов), обґрунтуванні сучасних вимог до професійної підготовки офіцерського складу (С. Полторак, В. Полюк, І. Томків, О. Торічний), дослідженні сутності професійного становлення курсантів (І. Біочинський, В. Бондар, В. Гавришук, П. Дзюба, М. Мацишин, В. Шатух), професійної культури майбутніх офіцерів правоохоронних структур та її компонентів (Ю. Балашова, Т. Івашкова, С. Крук, Н. Мороз, І. Почекалін, С. Сливка, С. Шумовецька, Т. Щеголева), дослідженні моральної та правової відповідальності майбутніх офіцерів, їх свідомості та дисципліни (Г. Артюшин, О. Багас, М. Видиш, В. Давидов, В. Зелений, І. Коган, С. Середенко), проблемах виховання особистості офіцера-прикордонника, (І. Грязнов, О. Діденко, Д. Іщенко, А. Катковський, В. Мірошніченко, І. Новак, Б. Олексієнко, В. Райко, В. Чернявський). Питання професійного виховання співробітників правоохоронних органів у цих дослідженнях або взагалі не розглядалися, або ж аналізувалися побіжно й поверхово.

Слід зазначити, що в цей період істотно зменшився тиск на історико-педагогічну науку, з'явилася можливість більш об'єктивно розглянути державну політику щодо трудових ресурсів. В останні роки цілеспрямоване вивчення трудової діяльності науковці здійснювали за двома напрямками. За першим (Б. Ананьєв, Н. Бернштейн, А. Гастєв, К. Гуревич, Н. Левітов та ін.) було здійснено психофізіологічний аналіз професій, за другим (А. Лазурський, С. Геллерштейн, К. Платонов, І. Шпільнер тощо) – розроблено класифікації професій для подальшого їх проектування. Такі підходи дали початок спеціальному напрямку досліджень – професіографії.

Проведений аналіз показав, що, по-перше, виховання загалом, і професійне виховання зокрема, тісно пов'язані з панівною ідеологією суспільства. Через це в різні історичні періоди змінюються цілі, зміст, форми, методи, умови організації і критерії та показники оцінки його ефективності. По-друге, спеціальних робіт, у яких би ґрунтовно було досліджено різні аспекти професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, немає. По-третє, в роботах науковців різних часів, які розглядали проблеми професійної підготовки співробітників правоохоронних органів, приділено недостатньо уваги багатьом аспектам теорії та практики професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виявлено сучасні тенденції розвитку процесу виховання. Це на самперед використання: особистісно зорієнтованого підходу, який доцільно розглядати як провідну концепцію організації виховного процесу в усіх типах навчальних закладів; діяльнісного, системного, середовищного, культурологічного підходів, які є своєрідними організаційно-педагогічними засобами й умовами ефективного

проектування і побудови виховної роботи у ВВНЗ; компетентнісного підходу, який інтегрує навчальну і виховну складові на основі виділення ключових професійних компетенцій; перехід від організації виховних заходів до організації виховного простору ВНЗ, його системний вплив на особистість майбутнього фахівця.

Аналіз наукової літератури, досвід роботи вітчизняних ВВНЗ та власний досвід педагогічної діяльності дозволив визначити наступні проблеми формування особистості фахівця в умовах освітнього процесу ВВНЗ:

значна кількість особистісних якостей, які визначені метою виховної роботи у ВВНЗ. Різні якості систематизовано за декількома ознаками: за видами ціннісного освоєння навколишньої дійсності (моральні, інтелектуальні, фізичні, естетичні, трудові, професійні та ін.); соціально-рольовими видами діяльності людини (особистісні або загальнокультурні, громадянські, професійно-трудова та ін.); видами відносин (ставлення до себе, до інших, до справи). На наш погляд, саме остання типологія відображає психологічний механізм виховання, визначає, що саме потрібно змінити, дозволяє розглядати сформовані відносини на різних рівнях. Наприклад, ставлення до інших людей при визначеній самооцінці є основою для виховання як моральності, так і громадянськості й відповідальності. При цьому ставлення до справи (професії) повинно стати головним стрижнем виховання майбутнього фахівця;

складність організації та управління системою виховної роботи у ВВНЗ. На кожному з рівнів управління в суб'єкта виховання виявляється власне бачення проблем та протиріч виховної діяльності. Об'єднання їх єдиною методологічною основою, узгодження, організація наступності, взаємодоповнення повинні бути предметом уваги й організаційної діяльності керівництва ВНЗ;

обмеженість можливостей цілеспрямованого виховання, вплив на особистість молодшої людини безлічі об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників можна віднести вплив загальної соціально-економічної обстановки в країні, рівень розвитку суспільної свідомості, ціннісних орієнтирів, що їх поширюють засобами масової інформації, та ін. До суб'єктивних чинників належать сформовані до моменту вступу до ВНЗ мотиви вибору професії і навчального закладу, індивідуально-типологічні особливості курсантів, рівень їх інтелектуального розвитку та ін. Зазначені чинники змінюються, однак для цього потрібний значний час, що нерідко перевищує термін навчання у ВНЗ.

Аналіз нормативно-правових документів, що визначають організацію і завдання виховання, показав, що їх умовно можна розподілити на чотири групи: 1) закони України; 2) акти Президента України і Кабінету Міністрів України; 3) нормативно-правові документи Адміністрації ДПСУ; 4) накази, розпорядження ректорату НАДПСУ. До першої групи відносяться такі основні документи: закони «Про освіту», «Про вищу освіту»; до другої – Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Концепція виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України; до третьої – Стратегія розвитку НАДПСУ на період до 2021 року, накази адміністрації «Про роботу з персоналом ДПСУ», «Про

організацію виховної роботи з особовим складом ДПСУ» та ін.; до четвертої – Комплексна цільова програма формування професійно-важливих якостей офіцера ДПСУ, наказ ректора «Про систему роботи з персоналом у НАДПСУ» та ін.

Відповідно до цих документів процес виховання у НАДПСУ слід розглядати як складну динамічну систему, що поєднує керівництво ВНЗ, відділ по роботі з персоналом, науково-педагогічний склад кафедр, групу психологічного забезпечення, керівний склад факультетів, курсів, курсантське самоврядування в при розв'язанні комплексу завдань, пов'язаних з формуванням професійно важливих якостей офіцера ДПСУ. Виховання курсантів є основним завданням усіх посадових осіб факультетів поряд з організацією навчальної діяльності на кожному курсі, проте провідна роль у системі виховної роботи НАДПСУ належить керівництву факультетів, кафедр, курсів.

Нормативно-правова база виховання у НАДПСУ постійно розвивається, що пов'язано з реформуванням системи вищої освіти України і з реформуванням «силових структур» держави. Динамічність цих процесів ускладнює умови професійної освіти і, зокрема, професійного виховання курсантів, що потребує розробки її методологічних основ і принципів.

У другому розділі – *«Теоретичні основи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників»* – обґрунтовано категорії, поняття і терміни професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників; запропоновано провідні ідеї системного підходу до професійного виховання військовослужбовців; обґрунтовано модель офіцера-прикордонника як основу для побудови системи професійного виховання; досліджено технологічні аспекти і методи професійного виховання особистості; досліджено стан професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників ДПСУ та військовослужбовців зарубіжних збройних сил.

Встановлено, що професійне виховання є актуальним напрямом у системі роботи з персоналом НАДПСУ і має при цьому власний зміст і завдання, які визначаються перспективами професійної діяльності випускника ВНЗ – офіцера управління підрозділу охорони державного кордону.

Професійне виховання – це педагогічний процес, спрямований на формування системи цінностей і самосвідомості курсанта як суб'єкта професійної діяльності. Змістом професійного виховання є збагачення професійних цінностей, формування ставлення до професії і представників професійної спільноти, до колег по службі, усвідомлення курсантом себе як майбутнього суб'єкта діяльності, оцінка своїх здібностей, рівня підготовленості, ставлення до себе як професіонала. Психологічна сутність цього процесу полягає у перебудові оцінок і самооцінок з позиції курсанта на позицію фахівця. У період професійного становлення повинні відбуватися зміни в змісті самооцінки в образі «Я» курсанта як майбутнього фахівця, професіонала.

Виявлено, що професійне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників можна охарактеризувати категоріями, поняттями та термінами: професіоналізм, професіонал, виховання, професійне виховання, професійне становлення, професійна компетентність, професійний розвиток, професійне ставлення, формування професійно важливих якостей, професійне самовизначення,

самовдосконалення, самооцінка, професійні цінності, свідомість, самосвідомість, мотивація, професійна освіта, професійна культура, професія, професійна вихованість.

Результативність процесу формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників забезпечується системним підходом до організації професійного виховання у ВВНЗ, що передбачає насамперед формування у курсантів системи знань та уявлень про професійну діяльність фахівця з охорони та захисту державного кордону і є передумовою належного розвитку в них професійних якостей, навиків та умінь.

При розробці моделі офіцера-прикордонника важливе значення має урахування, по-перше, реальних умов та цілей оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону, які залежать від воєнно-політичної, соціально-економічної ситуації в країні та можуть змінюватися; по-друге, складності і розмаїття функцій, що їх виконує персонал різних підрозділів охорони державного кордону (що потребує ґрунтовної професійної підготовки фахівця); по-третє, невизначеності, що часто трапляється при призначенні на первинні посади випускників НАДПСУ. Це вимагає розробки такої моделі фахівця, яка, з одного боку, відрізнялася б цілісністю, відображала інтегральні вимоги до його ключових професійних компетентностей, з іншого боку – була структурована і конкретизована відповідно до умов професійної (оперативно-службової, службово-бойової) діяльності персоналу органів та підрозділів ДПСУ.

На наш погляд, в основу моделі офіцера-прикордонника доцільно покласти чотири підструктури особистості: професійну спрямованість, професійну компетентність, професійно важливі якості та професійно значимі психофізіологічні властивості (див. рис. 1). Опора на ключові кваліфікації дозволяє враховувати практику оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону. Представлена модель забезпечує системну організацію професійної підготовки та сприяє посиленню виховної спрямованості навчального процесу.

Вибір технологічних аспектів і методів професійного виховання особистості майбутніх офіцерів-прикордонників ґрунтується на виокремленні функції педагогічного впливу і відповідній педагогічній техніці.

Професійне виховання особистості можливе насамперед за рахунок наступних функцій педагогічного впливу: ініціювання активності, визначення способів життєдіяльності, стимулювання вільного вибору. Педагогічна техніка виконання цих функцій передбачає: педагогічне спілкування (через «відкриття самого себе» у конкретних умовах, створення психологічно комфортних умов, співучасть, підвищення, позитивне підкріплення); педагогічну оцінку (переведення образу на рівень соціальної норми, стимулювання діяльності, корекція відхилень, через демонстрацію позитивного образу «Я» вихованця у перспективі); педагогічну вимогу (активність через залучення до діяльності, яка вчить способів її здійснення, через підтвердження безумовності пропонованої норми); інформаційний вплив (внесення знань, демонстрація відносин, залучення до діяльності, через аргументи, ілюстрації, переконання); педагогічний конфлікт (зняття психічної напруги, позначення позицій, постановка перед вибором способу

поведінки, через стимулювання саморегуляції, знаходження компромісу, співробітництво).

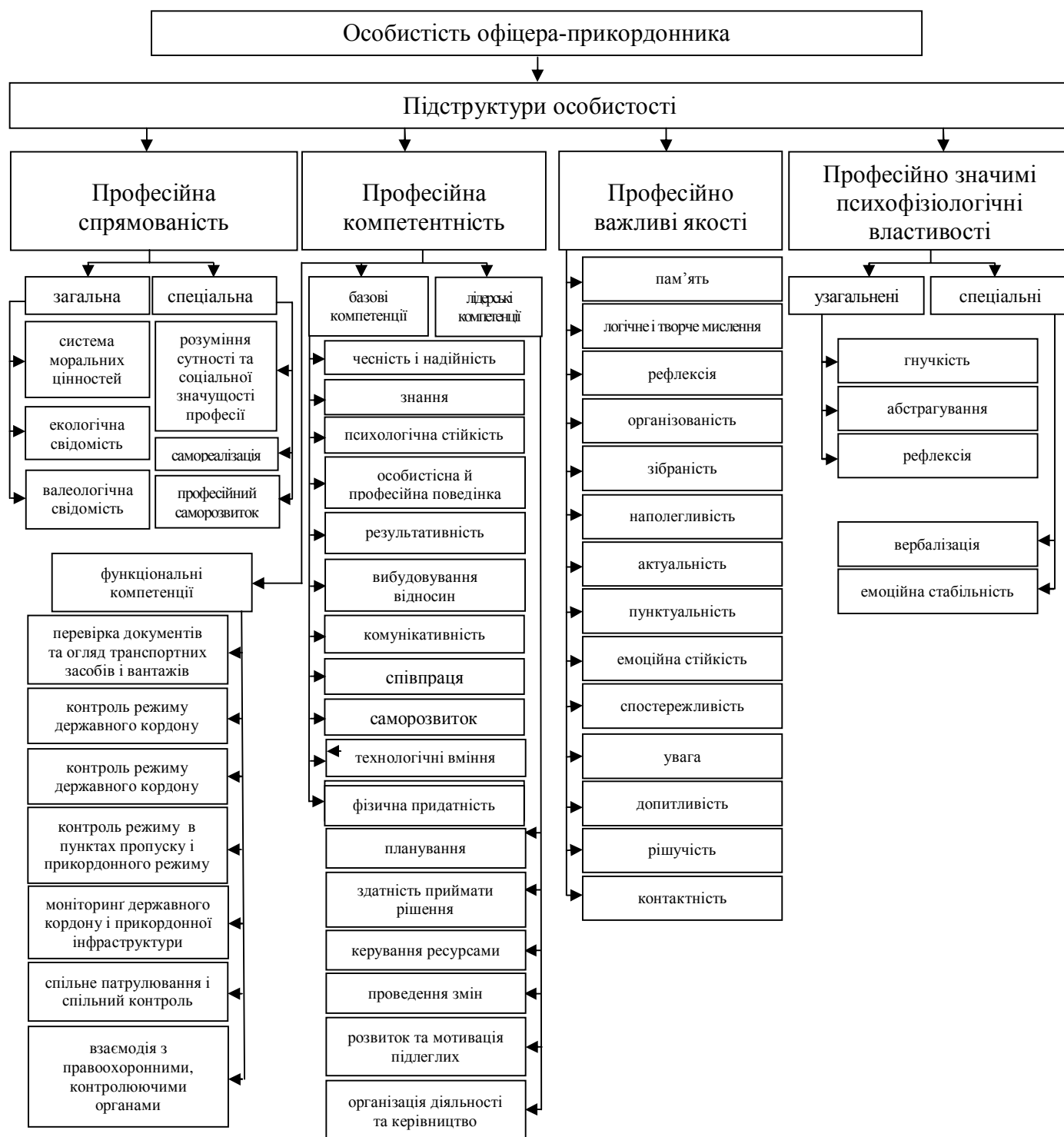

Рисунок 1 – Модель офіцера-прикордонника

Крім того при розробці технологічних аспектів професійного виховання уточнено визначення суміжних до нього понять – «професійний розвиток», «професійне становлення», «професійна підготовка», «формування професійно важливих якостей».

Аналіз практики виховання військовослужбовців та персоналу правоохоронних органів провідних країн світу (Китай, Німеччина, Росія, США, Франція тощо) показує, що його цілі та завдання нормативно закріплено в керівних документах, а зміст зумовлений військово-політичними інтересами держави, вимогами суспільства, особливостями військово-професійної діяльності. Процесу виховання властиве широке використання матеріальних стимулів, застосування сучасної матеріально-технічної бази, включаючи навчальні та контролюючі комп'ютерні програми; забезпеченість занять і виховних заходів численними навчально-методичними посібниками, дидактичними засобами; індивідуалізація та практична спрямованість виховної діяльності. Основна увага в роботі з персоналом приділяється формуванню моральних якостей професіонала і дотриманню професійної етики. Еталоном професійної поведінки є відповідні етичні кодекси, у тому числі міжнародні.

Зарубіжний досвід професійного виховання офіцерів-прикордонників, особливо використання нормативно-етичних документів, за належного його адаптування може підвищити результативність роботи вітчизняних ВВНЗ.

У *третьому розділі* – **«Методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників»** – подано обґрунтування основних компонентів професіограми офіцера-прикордонника, методи вивчення курсантів, охарактеризовано уявлення майбутніх офіцерів-прикордонників про професію, їх професійні наміри на різних етапах навчання та обґрунтовано модель мотивації до практичної діяльності в підрозділах та органах державного кордону.

За результатами узагальнення найбільш суттєвих рис професійної діяльності офіцера підрозділу охорони державного кордону складено його професіограму, яка застосовується переважно на етапі професійного добору і роботи з кадрами при прогнозуванні ступеня ефективності охорони та захисту державного кордону. Окрім того, професіограма, яка за своєю суттю є модельним відображенням професійної діяльності майбутнього офіцера-прикордонника, дозволяє якісно організувати освітній процес, доповнюючи його заходами позааудиторної діяльності, та здійснювати ефективне управління професійним вихованням, діагностуючи та оцінюючи рівень сформованості професійних якостей. Накопичена база професіографічних даних до помає визначити ключові професійні компетенції, які поєднують знання та ціннісний підхід у професійній підготовці. Основою методичних матеріалів є результати науково-дослідної роботи науково-педагогічного складу факультетів і навчального закладу загалом. Професіограма офіцера-прикордонника є підґрунтям для визначення фактичних потреб професійного навчання і виховання. Використання такої професіограми дозволяє більш ефективно виконувати головне завдання прикордонного відомства – забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

В навчальному закладі важливе значення має створення системи діагностування професійного розвитку курсантів ВВНЗ, яка передбачає на початковому етапі ознайомлення з абітурієнтами в приймальній комісії та вивчення їх особових справ; протягом навчання – аналіз підсумків їх щорічної атестації; опитування, проведення різноманітних анкет, написання тематичних

творів тощо. Доцільно організувати цілеспрямоване дослідження за методикою «Структура образу людини» та зробити ранжування професійних якостей. Отримані результати дають можливість визначити рівень професіоналізму кожного курсанту окремо та курсу загалом і відповідно до цього, вносити корективи у освітній процес, конкретизувати завдання професійного виховання. Окрім того, така діагностика дозволяє поліпшити управління виховним процесом не лише на рівні факультету, курсу, групи, але й конкретизує уявлення курсантів про власні пріоритети у професійній сфері.

Професійна підготовка майбутніх фахівців з охорони та захисту державного кордону передбачає оволодіння системою допрофесійних та професійних знань, навичок і вмінь у галузі охорони та захисту державного кордону, а також розгляд процесу фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників як системи формування професіоналізму.

Результати вивчення уявлень курсантів про професію та про себе як майбутніх професіоналів засвідчують, що з освоєнням професії образ професії та професіонала у свідомості курсантів змінюється, конкретизується. Правда, хоча цей процес обумовлений змістом навчання й умовами службової діяльності курсантів у НАДПСУ, значною мірою він відбувається стихійно, про що свідчать результати опитування. Так, наприклад з'ясовано, що тільки 71 % респондентів зорієнтовані на одержання диплому бакалавра з обраного ними напряму підготовки (право, філологія, охорона та захист державного кордону, автомобільний транспорт), тому що він є престижним у сучасному суспільстві. Водночас службу в органах охорони державного кордону як престижну назвали лише 60 % опитаних. Це дозволяє припустити, що значна частина абітурієнтів НАДПСУ має на меті швидше отримання базової вищої освіти за обраним напрямом підготовки, а не службу в органах та підрозділах охорони державного кордону.

Аналіз практичної роботи з професійного виховання підтверджує, що розвиток майбутніх офіцерів-прикордонників як суб'єктів професійної діяльності може відбуватися набагато ефективніше, якщо в освітній процес запровадити систему мотивації курсантів до практичної діяльності в підрозділах та органах державного кордону (див. рис. 2).

У четвертому розділі – **«Педагогічна система професійного виховання у навчальному закладі ДПСУ»** – подано концептуальну основу, модель та педагогічну систему професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників та розкрито зміст професійного виховання.

Саме поняття «педагогічна система» було введено в науково-педагогічну теорію наприкінці 70-х років ХХ сторіччя. Це явище вивчало багато авторів, які розглядали його як структуротворне. Важливою ознакою педагогічної системи є єдина методологічна та концептуальна основа, яка поєднує діяльність усіх суб'єктів виховання у навчальному закладі.

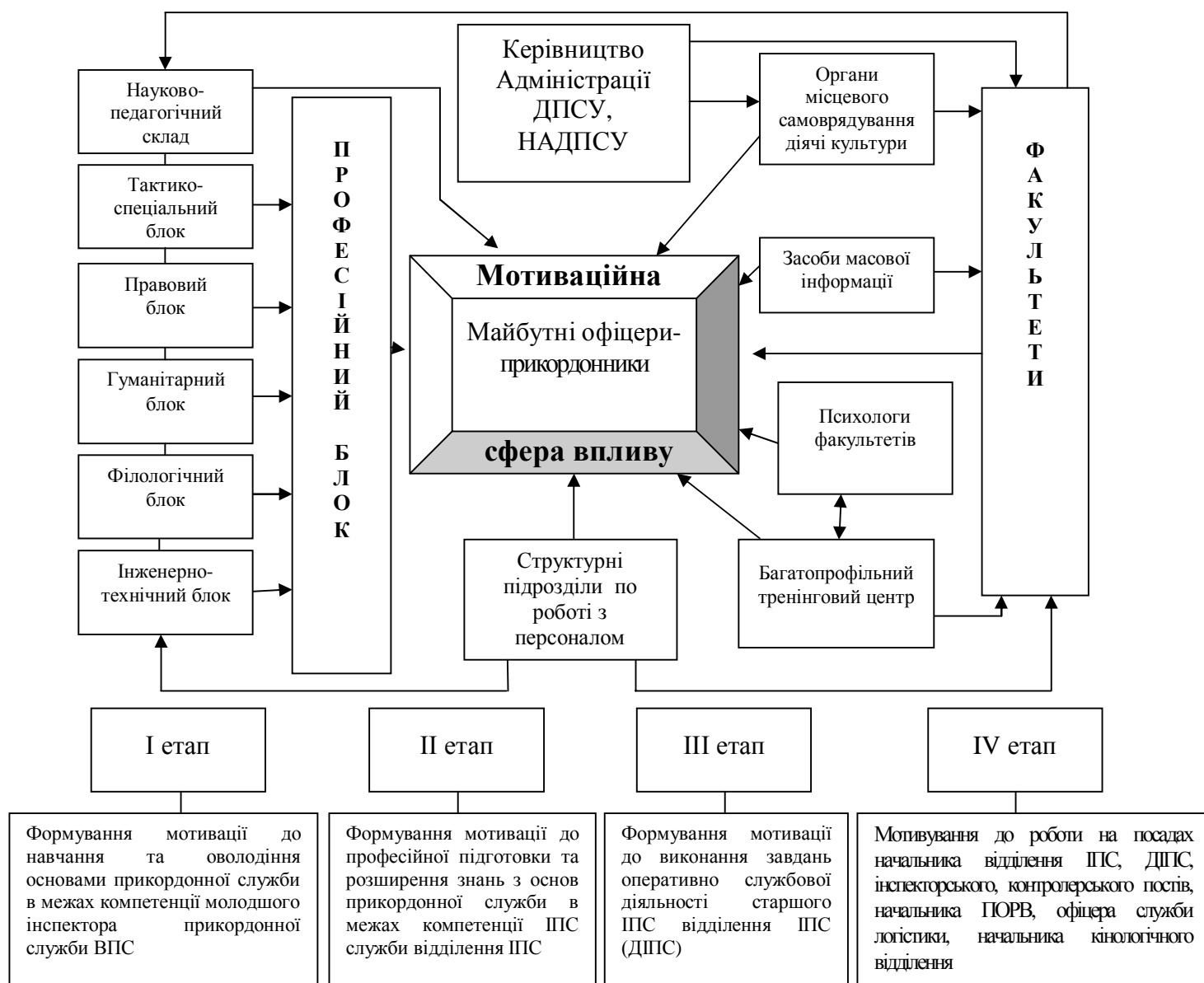

Рисунок 2 – Модель мотивації майбутніх офіцерів-прикордонників до діяльності в підрозділах та органах державного кордону

Трактування професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників як системного елемента в освітньому процесі НАДПСУ дозволяє визначити такі основні складові педагогічної системи: мета, зміст, принципи та функції професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників; напрями, об'єкти і суб'єкти процесу професійного виховання; етапи, форми та методи професійного виховання; оцінка та корекція результатів професійного виховання; взаємозв'язки між зазначеними складовими (рис.3).

Метою педагогічної системи професійного виховання, як підсистеми загальної системи виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, є формування їхнього професіоналізму, який є результатом професійної підготовки. Головним об'єктом і водночас суб'єктом професійного виховання є курсант НАДПСУ з власними життєвими та професійними перспективами, ціннісними орієнтаціями, особистісним ставленням до професії та професійної спільноти.

Рисунок 3 – Педагогічна система професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників

(→ ієрархічні зв'язки; - → корекційні зв'язки)

Суб'єктами професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників є також сержанти, прапорщики, офіцери; керівний та науково-педагогічний склад; громадськість.

Педагогічна система професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників виконує когнітивну (подання нових професійних знань), пізнавальну, адаптивну, розвиваючу (розширення можливостей їх особистісного розвитку), діагностичну, формувальну (формування позитивних якостей, ціннісних ставлень) функції. Узагальнення наукових підходів щодо професійного виховання дало можливість визначити його принципи: аксіологічна значущість, усвідомленість, рефлексія, компетентнісна, компенсаторна та формувальна спрямованість.

Для досягнення мети професійного виховання визначено такі *методи*: збагачення професійних цінностей; освоєння соціально-професійних ролей; ідентифікація себе з професійною спільнотою; формування ставлення до колег на основі підтримання службової взаємодії; розвиток самооцінок і самоствалення; допомога в усвідомленні власної придатності, успішності, перспектив професійного росту.

Формами професійного виховання є: у навчальний час – аудиторні, польові, практичні заняття, ділові ігри, комплексні практичні навчання на місцевості; у позааудиторний час – бесіди, інформації, інформування, диспути, вікторини, круглі столи, науково-практичні конференції, тематичні вечори, військово-спортивні свята, змагання, зустрічі з ветеранами, учасниками АТО, героями, відомими прикордонниками та воєначальниками, перегляд військово-професійних та історичних фільмів; у службовий час – практичне виконання службових обов'язків у добовому наряді, варті, під час стажування на відповідних посадах в органах та підрозділах державного кордону.

Відповідно до обраних принципів, для досягнення поставленої мети визначено напрями і методи професійного виховання курсантів. Установлено, що різні форми відносин між складовими системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників утворюють різні системні зв'язки, а саме: ієрархічні (взаємодії, розвитку, управління), які упорядковують складові системи, та корекційні, які забезпечують корекцію впливів на досліджуваний процес.

Дослідження педагогічної системи НАДПСУ дозволило побудувати модель професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників (рис. 4), яка відображає: соціально-психологічні вимоги, що висуваються до офіцера-прикордонника; теоретичні основи організації педагогічної діяльності; підсистему організації і керівництва професійним вихованням; розкриває зміст, методи та організаційно-педагогічні умови професійного виховання; визначає ефективність функціонування та розвитку, а також критерії результативності системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Модель професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників

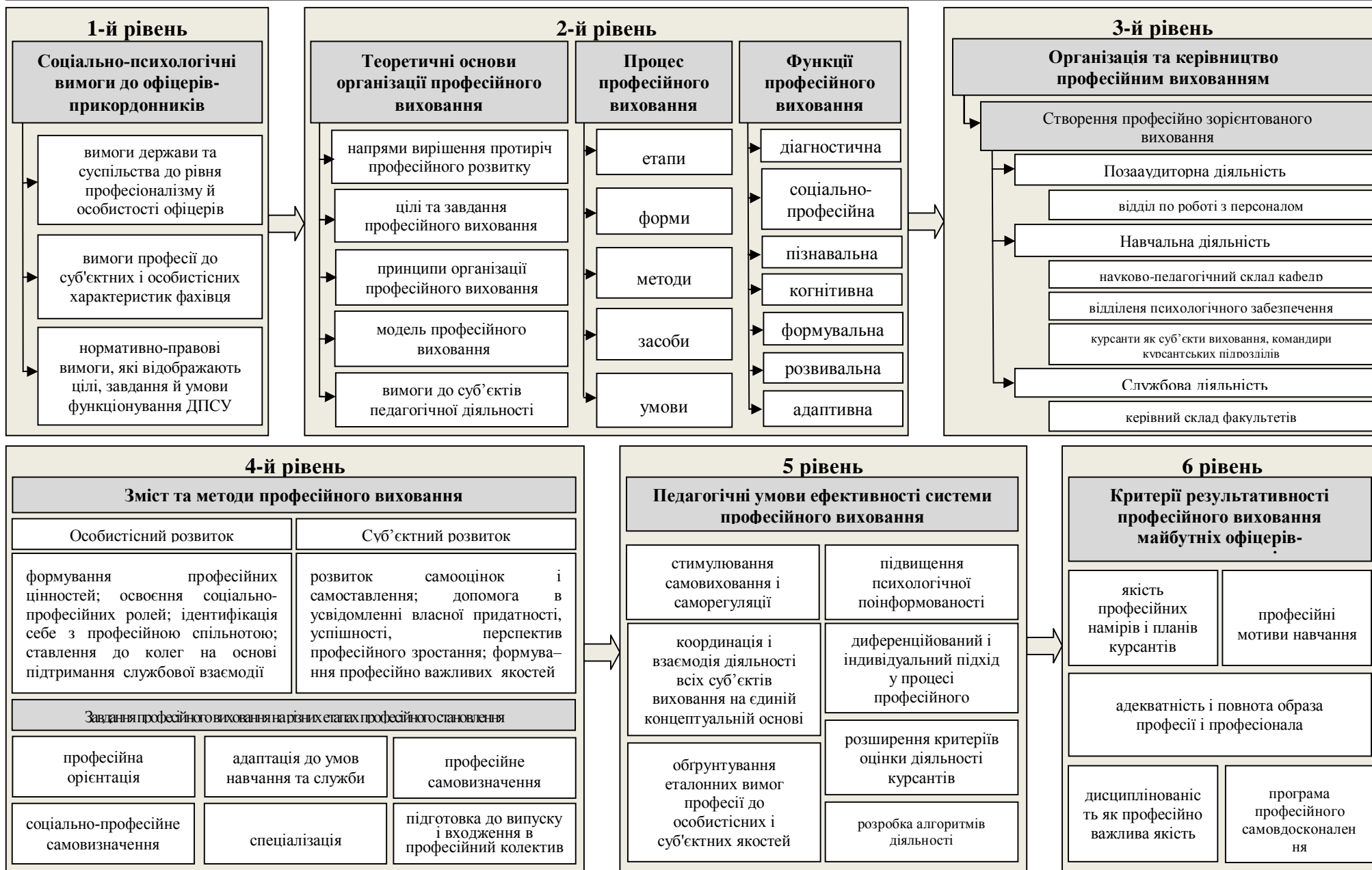

Рисунок 4 – Модель професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників

У моделі визначено вимоги до роботи з персоналом: розвиток професійної і громадянської самосвідомості; виховання інтересу до професії і поваги до її представників; формування дисциплінованості та відповідального ставлення до справи, розвиток організаторських і лідерських якостей курсантів, надання допомоги в самопізнанні й вирішенні проблем соціально-професійного розвитку; підвищення культурного рівня курсантів.

З урахуванням цього можна сформувані професійно важливі якості майбутніх офіцерів-прикордонників при дотриманні таких умов: використання діагностичних даних про індивідуальні особливості курсантів, їх запити і проблеми соціально-професійного розвитку; згуртування персоналу факультетів ідеєю належного рівня професійної освіти, дисципліни й відповідальності як найважливіших якостей фахівця. Розглянуті напрями виховання є взаємозалежними та багатофункціональними за своїми завданнями. Важливе значення має єдність вимог до усіх суб'єктів виховання, розвиток прагнення курсантів до самовиховання і самовдосконалення.

Аналіз моделі професійного виховання свідчить, що для вдосконалення системи професійного виховання потрібно подальше методичне забезпечення цього процесу, розробка виховних технологій і методів виховуючого навчання в межах єдиної методології та системи професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Методична робота з науково-педагогічним складом кафедр, командирами начальниками навчальних груп ґрунтується: на усвідомленні й прийнятті суб'єктом професійного виховання (викладачем, командиром курсантського підрозділу) того факту, що головним засобом виховання є оцінне судження в усіх його проявах; розподілі цілісного процесу виховання на етапи з урахуванням спрямованості й волі військовослужбовців залежно від терміну служби, накопиченого досвіду, рівня розвитку курсантів; організації «безтестової» діагностики; індивідуалізації виховання.

Для дослідження завдань професійного виховання важливе має висока мотивація її учасників, стимулювання активності науково-педагогічного складу кафедр, у тому числі за рахунок розширення рамок їх функціональних обов'язків. Практика професійного виховання у НАДПСУ розвивається також у зв'язку з науково-дослідницькою діяльністю суб'єктів виховання. Організація експериментальної роботи змушує персонал факультету звертати більшу увагу на діяльність, не закріплену жорстко у посадових інструкціях. Ця робота має для науково-педагогічного складу дуже велике значення, оскільки до неї залучені інші співробітники та курсанти. Важливо при цьому, як показує практика, щоб кожне дослідження, його цілі, хід і результати більш широко обговорювалися на факультетських нарадах і конференціях.

Розгляд діяльності суб'єктів виховання вищого військового навчального закладу щодо професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників показав, що на різних етапах входження в професію дієвими є різні методи професійного виховання – розвиваючі, практичні, дискусійні, профілактичні. Із освоєнням професії роль самовиховання і професійного самовдосконалення

курсантів зростає, якщо керівний та науково-педагогічний склад стимулює і підтримує цей процес.

Для цього необхідне об'єднання зусиль усіх суб'єктів виховання. Начальник факультету та начальники навчальних курсів за таких умов є насамперед організаторами цієї роботи. Ефективність системної роботи в цьому напрямі також визначається взаємодією суб'єктів різних рівнів управління, організації та виховання – керівництва академії й факультету, науково-педагогічного складу профільних і спеціальних кафедр, персоналу підрозділів охорони державного кордону, які проходять перепідготовку у ВНЗ, або осіб відповідальних за організацію стажування майбутніх офіцерів-прикордонників в органах та підрозділах охорони державного кордону, начальників навчальних груп та командирів відділень, самих курсантів.

Отже, система професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників – це підсистема загальної системи виховання курсантів-прикордонників.

У *п'ятому розділі* – **«Експериментальне дослідження ефективності педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників»** – охарактеризовано умови ефективного професійного виховання, методику експериментальної роботи, розкрито особливості формульованого етапу педагогічного експерименту та проаналізовано його результати.

Умовами ефективного професійного виховання є: стимулювання самовиховання, координація і взаємодія всіх суб'єктів виховання; наступність і розвиток змісту роботи від курсу до курсу; диференційований та індивідуальний підхід до процесу професійного виховання; підвищення психологічної поінформованості командування курсантських підрозділів; професіографічне забезпечення; розробка алгоритмів діяльності науково-педагогічного складу з різних навчальних дисциплін і командирів різного рівня з професійного виховання; розширення критеріїв, за якими можна оцінювати курсантів.

Експериментальне дослідження проводилося на факультетах: охорони та захисту державного кордону, правоохоронної діяльності та правознавства, іноземних мов та гуманітарних дисциплін НАДПСУ, з першого по четвертий курс навчання. Усього у дослідженні взяли участь 754 курсанти, 56 осіб керівного та науково-педагогічного складу.

Система професійного виховання у НАДПСУ є багаторівневим і складним утворенням, організація її функціонування і розвитку вимагає дотримання низки педагогічних умов, що визначають ефективність професійного виховання персоналу ДПСУ. Ці умови знайшли відображення у програмі формульованого експерименту.

Формульовальний етап експерименту було організовано в умовах освітнього процесу НАДПСУ. До складу експериментальної групи увійшов 51 курсант, контрольної групи – 47 курсантів факультету охорони та захисту державного кордону. На формульовальному етапі експерименту до заходів було залучено 18 осіб керівного та 26 осіб науково-педагогічного складу. Час безпосередньої експериментально-виховної роботи становив чотири роки.

Програма формувального етапу експерименту передбачала планомірне, безперервне й узгоджене впровадження комплексу організаційних та педагогічних заходів – складових педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме:

науково-методичне забезпечення діяльності науково-педагогічного складу провідних кафедр та командирів курсантських підрозділів, начальників навчальних груп з професійного виховання (обґрунтування і накопичення еталонних вимог професії до якостей майбутнього фахівця; детальна розробка алгоритмів вирішення типових педагогічних завдань);

діяльність науково-педагогічного складу провідних кафедр під час аудиторної роботи щодо формування професійної самосвідомості курсантів, а також індивідуального підходу до них для вирішення проблем професійного самовизначення;

виявлення та використання виховних можливостей змісту навчальних дисциплін щодо стимулювання самовиховання і саморегуляції курсантів на основі ставлення до себе як суб'єкта навчальної та одночасно службової діяльності;

включення в систему професійної підготовки командирів підрозділів курсантів та науково-педагогічного складу тем, пов'язаних із розвитком самосвідомості, самооцінки на основі професійних здібностей під час проведення навчальних занять на кафедрах прикордоннології, прикордонного контролю, тактики прикордонної служби, педагогіки та психології.

організація роботи керівного та науково-педагогічного складу на основі диференційованого й індивідуального підходу до курсантів, вивчення у тісному зв'язку із психологами відділу психологічного забезпечення, індивідуальних особливостей курсантів у процесі їх щорічної атестації при переведенні на наступний курс;

використання різноманітних методів та прийомів професійного самовиховання, підвищення психологічної поінформованості керівництва навчальних курсів, молодших командирів про закономірності професійного самовизначення курсантів, розширення критеріїв, за якими можна оцінювати курсантів, за рахунок включення до них якостей, важливих у майбутній професійній діяльності;

координація та взаємодія всіх суб'єктів виховання на єдиній концептуальній основі в системі професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Для виявлення рівнів професійної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників використано ряд діагностичних методів (експертне оцінювання, тестування, інтерв'ювання, самооцінювання, опитування за авторською анкетною, бесіди, метод тематичного твору, педагогічні спостереження, вивчення досвіду роботи керівного та науково-педагогічного складу ВВНЗ) та визначено критерії (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний) і відповідні показники.

Когнітивний критерій виявляється в таких показниках: зміни, які відбулися в якісних характеристиках професійних намірів курсантів експериментальних і контрольних груп, зниження кількості невизначених і суперечливих планів; повнота і системність знань про вимоги, що висуваються професією до офіцера-

прикордонника, оцінка позитивних і негативних сторін майбутньої професії; конкретизація планів самовдосконалення, які пов'язані з обраною професією.

Мотиваційно-ціннісний критерій виявляється в таких показниках: уявлення про соціальну значимість професії; позитивна оцінка майбутнього, пов'язаного з професійною діяльністю; зміни в усвідомленні власної придатності, рівня розвитку професійно важливих якостей; усвідомлення значення колективізму, здібностей колег і товаришів по службі для загальної справи.

Діяльнісний критерій виявляється в таких показниках: рівень відповідальності за власний професійний розвиток і свою долю; усвідомлення шляхів і засобів професійного самовдосконалення.

Кожний з показників експерти оцінювали за п'ятибальною шкалою. Ураховувалися якісні та кількісні зміни, дані узагальнювалися за рівнями сформованості професійної самосвідомості курсантів і за визначеністю їх професійних намірів. Крім цього, відповідно до завдань нашого дослідження, проводилося порівняльне вивчення змін щодо образу професії та професіонала. Було також оцінено кількість професійно важливих якостей, названих відповідно до професіограми випускника НАДПСУ за професійним спрямуванням – офіцер управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Експериментальний вплив спрямовувався на кожний з компонентів професійного виховання в експериментальній групі курсантів академії. Вживалися заходи для того, щоб у контрольній групі також проводилася робота з професійного виховання курсантів. Експериментальні чинники безперервно зіставлялися з тією роботою, яка проводилася в експериментальній групі, з метою виявлення ефективності проведеної роботи. Було враховано, що ступінь ефективності залежить від того, яких витрат потребує проведена робота і як довго вона даватиме корисний ефект. Під час формувального етапу експерименту порівнювалися його результати у контрольній та експериментальній групах окремо за кожним із критеріїв, а також за інтегральним показником ефективності – комплексним критерієм професійної вихованості курсантів.

Наприкінці формувального етапу експерименту із залученням групи експертів було проведено оцінювання (контрольний зріз) рівня сформованості професійної вихованості в експериментальній і контрольній групах за кожним із критеріїв (див. табл. 1).

Окрім того, у розділі представлено результати контрольного зрізу, який виявив позитивну динаміку показників рівнів сформованості професійної вихованості курсантів. Показники експериментальної групи порівняно з даними контрольної групи курсантів свідчать про ефективність упровадженої педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. Аналіз підтвердив суттєве підвищення рівня професійної вихованості курсантів експериментальної групи. Зокрема, до позитивних зрушень належить зменшення кількості курсантів із низьким (від 17,6 до 3,9 %) та середнім (від 56,9 до 52,9 %) рівнями професійної вихованості. Водночас в експериментальній групі кількість курсантів із високим рівнем професійної вихованості зросла від 13,7 до 21,6 %, дуже високим – від 11,8 до 21,6 %.

Таблиця 1 – Порівняльні дані сформованості рівня професійної вихованості курсантів упродовж експериментальної роботи, %

Рівні професійної вихованості	Етапи експерименту			
	Констатувальний (початок експерименту)		Формувальний (кінець експерименту)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Дуже високий	11,8	12,8	21,6	17,0
Високий	13,7	14,9	21,6	14,9
Середній	56,9	57,4	52,9	57,4
Низький	17,6	14,9	3,9	10,6

У контрольній групі суттєвих кількісних і якісних змін не відбулося: кількість курсантів із низьким рівнем професійної вихованості зменшилася лише з 14,9 до 10,6 %, із середнім та високим – не змінилася (57,4 та 14,9 % відповідно), несуттєво збільшилася кількість курсантів із дуже високим рівнем професійної вихованості (з 12,8 до 17 %).

Для перевірки експериментальної гіпотези про суттєву різницю між медіанами значень інтегрального показника професійної вихованості у майбутніх офіцерів-прикордонників в експериментальній та контрольній групах наприкінці експерименту на користь запропонованої педагогічної системи було використано U критерій Манна-Уїтні та W критерій Вілкоксона. З розрахунків отримано значення статистики Вілкоксона на рівні $W=2073$, а статистики на Манна-Уїтні $U=945$ (дисперсія статистики результатів становить $Z=1,84$). При цьому отриманий рівень значущості не перевищує допустимого, а обраховане за допомогою функції нормального розподілу значення критеріїв менше критичного значення для даних параметрів вибірок і заданого рівня значущості, що свідчить на значну різницю між двома наборами даних. Відповідно можна прийняти експериментальну гіпотезу про суттєву різницю між показниками професійної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників у експериментальній та контрольній групах наприкінці експерименту на користь впровадженої педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу. Основним результатом формувального етапу експерименту стала дієвість розробленої й апробованої системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, яка являє собою комплекс навчально-виховних заходів. Результати експериментально-виховної роботи підтверджують, що рівень професійної вихованості курсантів безпосередньо залежить від безперервного, керованого та комплексного характеру функціонування виховної системи та її впровадження у освітньому процесі НАДПСУ за визначеними напрямками.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової проблеми формування у процесі професійного виховання системи цінностей і самосвідомості курсанта ВВНЗ як суб'єкта професійної (а не тільки навчальної) діяльності, яка сприяє його переходові з позиції особи, що навчається, у позицію професіонала. Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність вихідних положень, а досягнення мети і завдань стали підставою для формулювання таких висновків:

1. До основних тенденцій розвитку виховного процесу у вищій військовій освіті належать:

переосмислення сутності, цілей, змісту та організації виховного процесу. Кардинальні зміни, які відбуваються в суспільстві, суперечності у розвитку особистості нового покоління української молоді вимагають від вітчизняної системи вищої освіти, складовою якої є вища військова освіта, перегляду багатьох сталих положень, визначення нових орієнтирів, які дозволяють підготувати фахівця, здатного ефективно вирішувати поставлені перед ним професійні завдання з охорони та захисту державного кордону;

необхідність впровадження компетентнісного підходу в процесі підготовки майбутніх офіцерів;

комплексне застосування особистісно зорієнтованого, культурологічного, системно-діяльнісного та середовищного підходів у освітньому процесі ВВНЗ;

активне впровадження сучасних теорій виховання у практику професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, що обумовлене специфічністю професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників та дозволяє вирішити суперечності в їх професійному становленні;

урахування в професійному вихованні уявлень і образів курсантів (образу «Я», «Я-концепції») для саморегуляції їх навчальної та службової діяльності у ВВНЗ, а у подальшому – й професійної діяльності в підрозділах охорони державного кордону;

виявлення обмежених можливостей виховання в сучасних соціальних умовах. Стверджуючи значущість якісно організованого виховного процесу для становлення майбутнього офіцера-прикордонника, важливо визнавати його межі, обумовлені, з одного боку, впливом типологічних, індивідуальних особливостей курсантів, зокрема рівня і якості інтелекту, навченості, здібностей, з іншого – протиріччями реального життя, широкої інформатизації та капіталізації, що відображаються у суспільній свідомості. Усвідомлення обмежених можливостей виховання, у тому числі професійного, вимагає наукового обґрунтування його співвідношення з іншими методами впливу на поведінку і діяльність курсантів у ВВНЗ.

Окрім зазначених тенденцій, важливе значення має урахування специфіки професійного виховання у НАДПСУ: висока нормативність, єдиноначальність; залучення курсантів з перших місяців навчання до службової діяльності; вимоги до курсантів як до фахівців правоохоронного органу спеціального призначення, складність і різноспрямованість функціональних обов'язків персоналу органів та підрозділів охорони державного кордону у різних сферах правоохоронної

діяльності, наявність у штатному складі фахівців, відповідальних за організацію виховної діяльності на факультеті.

2. Аналіз категорії «професійне виховання» засвідчив, що професійне виховання як цілеспрямований процес формування системи цінностей і самосвідомості майбутнього офіцера-прикордонника відбувається через освоєння курсантами теоретичних і практичних основ професійної діяльності, конкретизацію та поглиблення уявлень про вимоги професії до фахівця і самооцінку власної придатності до неї.

Зміст категорії професійного виховання в умовах НАДПСУ полягає в формуванні у курсантів адекватного образу професії й образу професіонала, ставлення до професійного співтовариства, орієнтації на визначений спосіб життя, розвитку професійної самосвідомості та самооцінки, які ґрунтуються на професійній адаптації до умов служби і професійних здібностях курсантів.

В умовах освітнього процесу НАДПСУ використовуються наступні методи професійного виховання: збагачення професійних цінностей; освоєння соціально-професійних ролей; ідентифікація себе з професійною спільнотою; формування ставлення до колег на основі підтримання службової взаємодії; розвиток самооцінок і самоставлення; допомога в усвідомленні власної придатності, успішності, перспектив професійного росту.

3. Методами педагогічної діагностики професійного розвитку курсантів ВВНЗ у процесі професійного виховання є: встановлення рівня відповідності особистісних якостей абітурієнтів майбутній професійній діяльності, вивчення особових справ курсантів, аналіз підсумків їх щорічної атестації; цілеспрямоване дослідження за методикою «Структура образу людини»; аналіз даних, отриманих методами анкетування, тематичного твору і ранжування професійних якостей.

Узагальнення інформації, отриманої методами педагогічної діагностики, дозволяє керівному складу факультетів визначити завдання професійного виховання відповідно до ступеня сформованості професійних якостей курсантів, виділити проблеми, над якими необхідно працювати, та типові завдання, які дозволять вирішити ці проблеми. Встановлено, що методи опитування, які використовувалися для одержання кількісних і якісних показників в експериментальній діагностичній роботі, сприяють також конкретизації та збагаченню уявлень курсантів про власні пріоритети у професійній сфері.

4. Концептуальні основи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у освітньому процесі НАДПСУ враховують провідні тенденції розвитку освітнього процесу в сучасній вищій професійній школі: особистісно зорієнтованому, системно-діяльнісному, компетентнісному, середовищному підходах у вихованні, поліпарадигмальності сучасних виховних систем, суб'єкт-суб'єктних відносинах у процесі взаємодії.

Основними складовими педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників є: концептуальна частина (мета професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників; зміст професійного виховання курсантів-прикордонників; принципи та функції виховання курсантів-прикордонників); процесуальна частина (об'єкти і суб'єкти процесу професійного виховання; етапи професійного виховання; зв'язки між складовими); методичне

забезпечення (напрями професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників; форми та методи професійного виховання; оцінка та корекція результатів професійного виховання; взаємозв'язки між ними).

Установлено, що педагогічна система професійного виховання у ВНЗ являє собою цілісний виховний простір з єдиною методологією, принципами, наступністю. Модель такої системи містить шість рівнів, які послідовно позначають цілі, структуру, функції, суб'єктів, організаційні та управлінські вимоги, зміст, умови ефективності і критерії оцінки цього процесу в його системних залежностях.

Основними принципами, що визначають організацію педагогічної системи професійного виховання курсантів, є принципи: компетентнісної спрямованості навчання і виховання у ВНЗ; аксіологічної значущості підпорядкованості та дисципліни для ефективності службової діяльності та збереження психологічної стійкості особистості офіцера-прикордонника; компенсаторної спрямованості при розвитку особистісних і суб'єктних якостей курсантів; формувальної спрямованості діагностики в становленні професіонала; рефлексії й усвідомленості при самовихованні курсантів.

Технологія і методика професійного виховання враховують етапи освоєння професії й шляхи вирішення індивідуальних проблем професійного становлення курсантів, а також містять методи і форми роботи, які сприяють розвитку професійно особистісних і професійно-суб'єктних орієнтацій курсантів.

5. Психолого-педагогічними умовами, що визначають ефективність професійного виховання персоналу ДПСУ, є стимулювання самовиховання, координація і взаємодія всіх суб'єктів виховання; наступність і розвиток змісту роботи від курсу до курсу; диференційований та індивідуальний підхід у процесі професійного виховання; підвищення психологічної поінформованості командування курсантських підрозділів; професіографічне забезпечення; розробка алгоритмів діяльності викладачів різних навчальних дисциплін і командирів різного рівня з професійного виховання; розширення критеріїв, за якими можна оцінювати курсантів.

Основними критеріями для оцінки професійної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників є: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний. Критерії оцінки ефективності педагогічної системи професійного виховання потрібно конкретизувати на рівні навчального закладу, факультетів й особистості курсанта.

Показниками професійної вихованості є: визначеність професійних планів і намірів; оцінка позитивних сторін професії; оцінка соціальної значимості служби у ДПСУ; інтерес до професійних і спеціальних дисциплін; повнота знань про вимоги, що висуваються професією до офіцера-прикордонника; адекватність оцінки власної придатності, рівня розвитку професійно-важливих якостей; рівень відповідальності за власний професійний розвиток; адекватність шляхів і засобів професійного самовдосконалення; конкретизація планів самовдосконалення; адекватність оцінки взаємодії з колегами та товаришами по службі; оцінка значущості взаємодопомоги, здібностей колег і товаришів по службі для загальної справи.

Відповідно до критеріїв та показників визначено чотири рівні професійної вихованості курсантів: дуже високий, високий, середній, низький.

6. Педагогічну систему професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників важливо впроваджувати з за такими напрямками: координація і взаємодія діяльності всіх суб'єктів виховання на єдиній концептуальній основі, наступність і розвиток змісту роботи від курсу до курсу; професійне виховання курсантів на основі еталонних вимог професії (через використання професіогами та опису ключових компетенцій професії офіцера-прикордонника); вдосконалення педагогічного керівництва формуванням професійно-важливих якостей майбутніх офіцерів-прикордонників; спрямованість освітнього процесу на професійне виховання курсантів (через надання професійної спрямованості змісту навчальних дисциплін; активізацію навчально-пізнавальної діяльності курсантів; насичення навчальної інформації змістом, який сприяє підвищенню інтересу до професії); диференційований та індивідуальний підхід у професійному вихованні на основі тісного зв'язку з відділенням психологічного забезпечення; підвищення рівня професійної культури керівного та науково-педагогічного складу (через налагодження тісної взаємодії між педагогом та підлеглими; систематизацію роботи щодо підвищення професійної культури керівного та науково-педагогічного складу академії); професійне самовиховання та саморегуляція майбутніх офіцерів-прикордонників (через усвідомлену діяльність курсанта з метою розвитку своєї особистості як професіонала; підвищення психологічної поінформованості керівного складу факультету про закономірності професійного самовизначення курсантів; педагогічне керівництво професійним самовихованням курсантів, розширення критеріїв оцінки діяльності курсантів з урахуванням оцінок якостей, важливих у майбутній професійній діяльності).

З урахуванням кожного з цих напрямків було розроблено науково-методичне забезпечення педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у вигляді практичних рекомендацій для керівництва НАДПСУ, науково-педагогічного складу і командирів курсантських підрозділів. Найважливішими рекомендаціями є такі:

керівництву ВВНЗ слід розглядати професійне виховання як невід'ємну і найважливішу складову професійної підготовки персоналу в навчальному закладі, з цією метою: організувати системне формування банку професіографічних даних, спеціалізованих щодо кожного факультету; стимулювати розробку, накопичення та впровадження методичних матеріалів для керівного складу факультетів, навчальних курсів та науково-педагогічного складу, а також видання матеріалів для абітурієнтів і курсантів, що розкривають особливості діяльності фахівців різних підрозділів в органах охорони державного кордону; стимулювати і заохочувати організацію науково-дослідницької діяльності з проблем професійного виховання, насамперед методичного характеру; сприяти узагальненню передового педагогічного досвіду факультетів, у тому числі на навчально-методичних зборах і науково-практичних конференціях;

науково-педагогічному складу слід розглядати професійне виховання як важливе завдання професійного навчання, сприяти формуванню образу професії і

професіонала, самооцінок і професійних здібностей у процесі лекційних і практичних занять, при викладанні всіх навчальних дисциплін;

керівництву факультетів і навчальних курсів розширити зміст виховної роботи за рахунок включення інформації й оцінок за критеріями професійної діяльності, особливо на старших курсах, для цього у процесі інструктивної й організаційної роботи з молодшими командирами звертати увагу на завдання розвитку адекватної оцінки та самооцінки досягнень і невдач курсантів у навчальній і службовій діяльності; формувати у них позитивну мотивацію самовдосконалення і розвитку як суб'єктів професійної діяльності; використовувати різні ситуації в навчальній і службовій діяльності для рефлексії, самопізнання, самооцінки і саморегуляції.

7. Ефективність функціонування запропонованої педагогічної системи експериментально перевірено під час формувального етапу експерименту. Експеримент передбачав планомірне, безперервне й узгоджене впровадження комплексу організаційних заходів відповідно до розробленої педагогічної системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

У результаті проведених заходів відбулися статистично значущі зміни у професійній вихованості курсантів. Кількість курсантів з низьким рівнем професійної вихованості в експериментальній групі зменшилася на 13,7 %, із середнім – на 4 %. У контрольній групі суттєвих змін у сформованості основних показників професійної вихованості не виявлено. В експериментальній групі порівняно з контрольною зросла кількість курсантів із високим (на 7,9 %) і дуже високим (на 9,8 %) рівнями професійної вихованості. У контрольній групі суттєвих змін у сформованості основних показників професійної вихованості не виявлено. Результати експериментально-виховної роботи підтверджують, що рівень професійної вихованості курсантів безпосередньо залежить від безперервного, керованого та комплексного характеру функціонування виховної системи та вжиття відповідних заходів в освітньому процесі НАДПСУ за визначеними напрямками.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Перспективним вважаємо вивчення теоретичних та методичних засад формування професійної культури офіцерів-прикордонників; обґрунтування інформаційного забезпечення професійного виховання курсантів-прикордонників; визначення особливостей професійного виховання дівчат-курсантів, солдатів та сержантів ДПСУ за контрактом та строкової служби; проведення порівняльних досліджень з методики професійного виховання на різних факультетах з урахуванням їх специфіки.

Загалом проведене дослідження свідчить про продуктивність програм професійного виховання, і тому, зважаючи на актуальність теми, рекомендовано запровадити в освітній процес ВВНЗ систематичне проведення заходів, спрямованих на професійне виховання персоналу правоохоронних органів та військових формувань.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Монографії*

1. Ставицький, О. М. Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / О. М. Ставицький. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2014. – 464 с.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати

2. Ставицький, О. Н. К вопросу о разработке концептуальных основ системы профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников / О. Н. Ставицкий // Современный научный вестник. Серия : Педагогические науки : научно-теоретический и практический журнал / [глав. редактор: Г. З. Фоменко]. – Белгород : ООО «Роснаука», 2013. – № 46 (185) – С. 12–16.

3. Ставицький, О. М. Формування особистості фахівця в умовах навчально-виховного процесу у контексті професійного виховання / О. М. Ставицький // Освіта на Луганщині : науково-методичний журнал. – Луганськ, 2011. – № 1 (34) – С. 109–112.

4. Ставицький, О. Н. Понятие «любовь» как определяющая категория патриотического воспитания будущих офицеров-пограничников / В. И. Мирошниченко, О. Н. Ставицкий, Л. В. Серватюк // Научные труды Военного института. – Алматы, 2011. – № 1. – С. 138–143.

5. Ставицький, О. Н. Профессиональное воспитание будущих офицеров-пограничников в процессе изучения профессионально ориентированных учебных дисциплин вуза / О. Н. Ставицкий // Научные труды Академии Пограничной службы КНБ Республики Казахстан. – Алматы, 2013. – № 1. – С. 127–133.

6. Ставицький, О. М. Модель офіцера-прикордонника, як основа професійного виховання / О. М. Ставицький, Д. В. Іщенко // Труды університету оборони. – К. : Національний університет оборони України, 2012. – № 1(107). – С. 239–243.

7. Ставицький, О. М. Організація системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників як педагогічна проблема / О. М. Ставицький, О. В. Гродовський // Збірник наукових праць № 59. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2011. – С. 55–58.

8. Ставицький, О. М. Основні тенденції розвитку виховного процесу у вищій військовій освіті / О. М. Ставицький, В. О. Лесков // Збірник наукових праць № 56. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Л. М. Романішина]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2010. – С. 130–134.

9. Ставицький, О. М. Системний підхід до процесу формування професіоналізму майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійного виховання / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 57. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Л. М. Романішина]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2011. – С. 86–90.

10. Ставицький, О. М. Аналіз результатів експериментального дослідження «образу професії» офіцера-прикордонника у курсантів різних років навчання / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. В. В. Райко]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. – № 3(68). – С. 228–238.

11. Ставицький, О. М. Виховуюче навчання як складова професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / Д. В. Іщенко, В. О. Назаренко, О. М. Ставицький // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць. – К. : НУОУ, 2013. – Вип. 3 (34). – С. 53–58.

12. Ставицький, О. М. Зміст діяльності командного та науково-педагогічного складу з професійного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 65. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. – С. 121–126.

13. Ставицький, О. М. Модель системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. – № 2(67). – С. 249–257.

14. Ставицький, О. М. Критерії, показники та рівні оцінки результативності професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / О. М. Ставицький, Ю. А. Дем'янюк // Збірник наукових праць № 64. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. – С. 109–115.

15. Ставицький, О. М. Методичні поради щодо проведення заняття з тактики Прикордонних військ зі служби прикордонного наряду розвідувально-пошукова група / В. Ю. Мазур, О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 11. частина II. / [голов. ред. Б. М. Олексієнко]. – Хмельницький : Видавництво Національної академії ПВУ, 2000. – С. 55–59.

16. Ставицький, О. М. Обґрунтування основних компонентів професіограми офіцера-прикордонника / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 61. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2011. – С. 96–101.

17. Ставицький, О. М. Організація професійного виховання у Національній академії Державної прикордонної служби України / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [гол. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. – № 1(66). – С. 298–308.

18. Ставицький, О. М. Особливості діагностики професійного розвитку майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійного виховання / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 62. Серія : Педагогічні та

психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. – С. 121–125.

19. Ставицький, О. М. Особливості професійних планів майбутніх офіцерів-прикордонників / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. В. В. Райко]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. – № 4(69). – С. 248–261.

20. Ставицький, О. М. Професійне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі моделі фахівця з охорони та захисту державного кордону / О. М. Ставицький // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць. – К. : НУОУ, 2012. – Вип. 3 (28). – С. 108–111.

21. Ставицький, О. М. Співвідношення та взаємозв'язок національного і патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / В. І. Мірошніченко, В. В. Райко, О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 55. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Л. М. Романішина]. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. – С. 78–81.

22. Ставицький, О. М. Сутність та зміст поняття «професійне виховання» у вищій освіті [Електронний ресурс] / О. М. Ставицький, Л. В. Серватюк, М. Р. Халілова // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / [голов. ред. Л. М. Романішина]. – 2011. – Вип. 4. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2011_4_24.pdf.

23. Ставицький, О. М. Технологічні аспекти професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 60. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2011. – С. 97–101.

24. Ставицький, О. М. Фізичне вдосконалення та загартування як складова впровадження козацької педагогіки в патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників / В. І. Мірошніченко, О. М. Ставицький // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наук. журнал. – Харків, 2011. – № 9. – С. 83–86.

25. Ставицький, О. М. Формування особистості фахівця в умовах навчально-виховного процесу у контексті професійного виховання / О. М. Ставицький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2011. – № 5. – С. 15–18.

26. Ставицький, О. М. Формування професійно-важливих якостей співробітника ДПСУ як складова професійного виховання / Д. В. Іщенко, К. В. Мостова, О. М. Ставицький // Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України. – К., 2012. – № 41. – С. 215–230.

27. Ставицький, О. М. Характеристика «образу професії» майбутніх офіцерів-прикордонників різних років навчання / Д. В. Іщенко, В. О. Назаренко, О. М. Ставицький // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. VI. Психологія

обдарованості / [голов. ред. С. Д. Максименко]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013.– Вип. 9. – С. 131–140.

28. Ставицький, О. М. Характеристика організаційно-педагогічних умов ефективності професійного виховання у Національній академії ДПСУ / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 63. Серія : Педагогічні та психологічні науки / [голов. ред. Є. М. Потапчук]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. – С. 129–132.

29. Ставицький, О. Н. Совершенствование форм обучения и методов преподавания тактики Пограничных войск – одно из направлений качественной подготовки слушателей АПВУ / О. Н. Ставицкий, В. И. Баратюк // Збірник наукових праць № 4. Частина II / [голов. ред. В. А. Ракочій]. – Хмельницький : Видавництво Академії ПВУ, 1997. – С. 131–135.

30. Stavitsky, O. N. The priority directions of professional education of a specialist' personality in the process of studies and educational work in a higher education institution / O. N. Stavitsky // Nauka i studia / [Redaktor naczelna : Prof. dr hab. Koretskiy M. H.]. – Przemysł : Wydawca Sp. z o.o. «Nauka i studia», 2013. – № 33 (101). – С. 3–17.

31. Stavitsky, O. N. The specialist personality forming in the process of studies and educational work in the context of professional education / O. N. Stavitsky // Журнал «Оралдың ғылым жаршысы». Серія : Педагогические науки, психология и социология, филологические науки / [Бас редактор : М. Ф. Хабибуллин]. – Орал : Уралнаучкнига, 2013. – № 22 (70). – С. 31–35.

Опубліковані праці апробаційного характеру

32. Ставицький, О. М. Актуальні проблеми професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / О. М. Ставицький // Прикордонна служба в Україні: історія, сучасність і перспективи розвитку : науково-практична конференція (Хмельницький, 12 травня 2011 року) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2011. – С. 69–70.

33. Ставицький, О. М. Діагностика професійних намірів майбутніх офіцерів-прикордонників у зв'язку із завданнями професійного виховання / О. М. Ставицький // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : VI Всеукраїнська науково-практична конференція (Хмельницький, 15 листопада 2013 року) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. – С. 538 – 540.

34. Ставицький, О. М. Концептуальні основи системи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / О. М. Ставицький // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали круглого столу (Харків, 11 листопада 2011 року) / Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 201–206.

35. Ставицький, О. М. Модель майбутнього офіцера-прикордонника як основа професійного виховання / О. М. Ставицький // Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях : матеріали Третьої Всеармійської науково-практичної конференції (Київ, 26 травня 2011 року) / Національний університет оборони України. – К. : НУОУ, 2011. – С. 307–310.

36. Ставицький, О. М. Обґрунтування основних компонентів професіограми офіцера-прикордонника / О. М. Ставицький // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : IV науково-практична конференція (Харків, 22 лютого 2012 року) / Академія Внутрішніх військ МВС України. – Харків, 2012. – С. 117–118.

37. Ставицький, О. М. Організація і програма формуючого експерименту з професійного виховання майбутніх офіцерів прикордонників / О. М. Ставицький, Д. В. Іщенко // Інтегроване управління кордонами. Теорія і практика : Міжнародна науково-практична конференція (Хмельницький, 21–22 травня 2013 року) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2013. – С. 76–77.

38. Ставицький, О. М. Педагогічні умови ефективного професійного виховання курсантів у Національній академії ДПСУ / О. М. Ставицький // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : V Всеукраїнська науково-практична конференція (Хмельницький, 7 грудня 2012 року) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. – С. 182–184.

39. Ставицький, О. М. Профессиональное развитие будущих офицеров-пограничников в процессе профессионального воспитания / О. М. Ставицький // Теория и практика охраны границ государств – участников СНГ: история и современность : международная научно-практическая конференция (Алматы, 26 апреля 2012 года) / Академия пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан. – Алматы : Академия Пограничной службы КНБ РК, 2012. – С. 393–400.

40. Ставицький, О. М. Содержание профессионального воспитания в учебно-воспитательном процессе вуза / О. М. Ставицький // Роль военной науки в обеспечении безопасности государства : Сборник докладов международной научно-практической конференции. – Алматы : Академия ПС КНБ Республики Казахстан, 2013. – С. 79–86.

41. Ставицький, О. М. Сучасні підходи до формування особистості фахівця в умовах навчально-виховного процесу у контексті професійного виховання / О. М. Ставицький // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : III Всеукраїнська науково-практична конференція (Хмельницький, 19 листопада 2010 року) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2010. – С. 193–194.

42. Ставицький, О. М. Технології і методи професійного виховання в умовах вищого військового навчального закладу / О. М. Ставицький // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : IV Всеукраїнська науково-практична конференція (Хмельницький, 18 листопада 2011 року) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2011. – С. 331–333.

43. Ставицький, О. М. Характеристика «образу професії» у майбутніх офіцерів-прикордонників різних років навчання / О. М. Ставицький // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 24 травня 2013 року) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х : ХНУВС, 2013. – С. 58–69.

АНОТАЦІЇ

Ставицький О. М. Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Старобільськ, 2015.

У дисертації визначено теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. На підставі аналізу філософської, психологічної, військово-педагогічної літератури, зарубіжного досвіду, вивчення сучасного стану професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників розкрито теоретичні й методичні засади цього процесу. Уточнено критерії, показники та рівні сформованості професійної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників.

Науково обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічну систему професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. Розроблено методичне забезпечення її впровадження у освітньому процесі вищого військового навчального закладу.

Ключові слова: професійне виховання, майбутні офіцери-прикордонники, освітній процес, педагогічна система, методичне забезпечення, критерії, показники та рівні сформованості професійної вихованості.

Ставицький О. Н. Теоретические и методические основы профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Государственное учреждение «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко». – Старобельск, 2015.

В диссертации определены теоретические и методические основы профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников. Обосновано,

что сущность профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников как педагогического процесса состоит в формировании системы ценностей и самосознания курсанта как субъекта профессиональной деятельности, которая способствует его переходу из позиции обучающегося в позицию профессионала.

К подходам, положенным в основу разработки системы профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников, отнесены: тесная взаимосвязь профессионального воспитания в высшем военном образовании с развитием теории воспитания в современной педагогике в целом; реализация компетентностного подхода в высшем профессиональном образовании и разработка ключевых компетенций будущих офицеров-пограничников; комплексное применение личностно-ориентированного, культурологического, системно-деятельностного и средового подходов к воспитанию в вузе; учет в процессе профессионального воспитания представлений и образов курсантов для саморегуляции их учебной и служебной деятельности в вузе, а в дальнейшем и профессионального труда в подразделениях по охране и защите государственной границы. Охарактеризованы психологические аспекты исследуемого процесса.

Разработанная педагогическая система профессионального воспитания рассматривается как составная часть образовательного процесса высшего учебного заведения, как подсистема общей системы воспитания курсантов-пограничников. Ей присущи те же структурные составляющие, как и педагогической системе в целом, но каждый из них сориентирован на профессиональное воспитание будущих офицеров-пограничников.

Основными составляющими педагогической системы определены: концептуальная часть (цель, содержание, принципы, функции); процессуальная часть (объекты и субъекты, этапы, связи между составляющими); методическое обеспечение (направления, формы и методы, оценка и коррекция результатов). Целью внедрения разработанной системы является достижение высокого уровня профессиональной воспитанности будущих офицеров-пограничников.

Направлениями методического обеспечения системы профессионального воспитания являются: координация и взаимодействие деятельности всех субъектов воспитания на единой концептуальной основе; преемственность и развитие на основе эталонных требований профессии (условием реализации данного направления является использование профессиограммы); совершенствование педагогического руководства формированием профессионально-важных качеств; направленность обучения на профессиональное воспитание курсантов (профессиональная направленность содержания учебных дисциплин; активизация учебно-познавательной деятельности курсантов; насыщение учебной информации содержанием, которое способствует повышению интереса к профессии); дифференцированный и индивидуальный подход в процессе профессионального воспитания на основе тесной связи с отделом психологического обеспечения; повышение уровня профессиональной культуры командного и научно-педагогического состава (налаживание тесного взаимодействия между педагогом и обучаемыми; систематизация работы по повышению профессиональной культуры командного и научно-педагогического

состава академии); профессиональное самовоспитание и саморегуляция будущих офицеров-пограничников (условия – осознанная деятельность курсанта с целью развития своей личности как профессионала; повышение психологической осведомленности командного состава факультетов о закономерностях профессионального самоопределения курсантов; педагогическое руководство процессом профессионального самовоспитания курсантов, расширение критериев оценки деятельности курсантов с учетом оценок качеств важных в будущей профессиональной деятельности).

Для оценки сформированности профессиональной воспитанности будущих офицеров-пограничников путем использования метода групповых экспертных оценок разработаны когнитивный, мотивационно-ценностный, деятельностный критерии. В соответствии с критериями и показателями определены уровни сформированности профессиональной воспитанности будущих офицеров-пограничников: очень высокий, высокий, средний, низкий.

Экспериментально доказана эффективность разработанной педагогической системы профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников в условиях образовательного процесса высшего военного учебного заведения.

Ключевые слова: профессиональное воспитание, будущие офицеры-пограничники, образовательный процесс, педагогическая система, методическое обеспечение, критерии, показатели и уровни профессиональной воспитанности.

Stavitsky O. N. Theoretical and Methodical Principles of Professional Education of Future Officers-Borderguards. – Printed as manuscript.

Dissertation for a scientific degree of doctor of pedagogical sciences in speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University». – Starobilsk, 2015.

In the dissertation determined the theoretical and methodological foundations for the professional education of future officers-border guards. In the thesis a retrospective analysis of the problem of professional education is carried out in the history of pedagogical science. On the basis of analysis of philosophical, psychological, military pedagogical literature, foreign experience, studying the contemporary state of professional education of future officers-border guards the theoretical and methodical principles of this process have been revealed. Criteria, indices and levels of professional education formation of future border officers-border guards have been specified.

The pedagogical system of professional education of future officers-border guards has been scientifically substantiated and experimentally verified. Methodical provision of its realization in the educational process of higher military educational establishments has been elaborated.

Key words: professional education, future officers-border guards, educational process, pedagogical system, methodical provision, criteria, indices and levels of professional education formation.